

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

2. füzet.

A csángó nép és csángó név eredete.

(Első közlemény.)

Nem új, de nagyon találó megfigyelés, hogy a székelyek eredetének kutatása egyidős a magyar történetírással. Az utolsó száz esztendő folyamán szinte szakadatlanul foglalkoztatta történetíróinkat e nehéz kérdés, és ez időn belül alig mult el évtized, hogy újabb meg újabb kísérlet ne történt volna ilyen vagy olyan irányban való megoldására. Annál feltűnőbb tehát, hogy a *csángók* eredetének kérdése a legújabb időig szinte semmi érdeklődést sem keltett. A kik foglalkoztak is vele, jobbra csak mellékesen érintik, a székelyek eredetének kérdésénél mintegy jóval alárendeltebb fontosságot tulajdonítva neki. Szinte parlagon heverő talajon szántok tehát, a mikor elő akarom adni azt, a mit történelmi és nyelvészeti tudásunk mai eszközeivel a csángó nép és csángó név eredetéről ki lehet deríteni; de éppen azért remélhetem, hogy fáradságom dús eredménnyel fog fizetni. Ha pedig az elért eredmény mégsem elégíti ki teljes mértékben a multak megismerésére való vágyunkat, nyugtasson meg az az igazság, hogy a tudomány dolgában száz ábrándnál többet ér egy csipetnyi valóság.

Legalkalmasabban talán a *hétfalusi* csángókkal kezdenők meg vizsgálatainkat, mert legközelebb esnek hozzánk, tehát leginkább hozzáférhetők. Tudja is róluk mindenki, hogy Brassó megyében lagnak, és hogy azért nevezik őket hétfalusiaknak, mert hét faluban telepedtek meg. Mind a hét falu, névszerint Bácsfalú, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalú, Tatrang, Zajzon és Pürkerec, a Barzaság nevű síkság délkeleti szélén fekszik, a tömösi és bodzai szorosok közötti vonalon. Az első négy hosszú sorban egymás végébe épült, a másik három azonban kissé odább fekszik. Ez utóbbiak nincsenek ugyan összeépítve, de mégis nagyon csekély távolságra vannak egymástól.

Mit tudunk e községek és csángó lakóik eredetéről?

Orbán Balázs, az egyedüli, a ki eddig a hétfalusi csángók történetével részletesebben foglalkozott, a csíki székely krónika alapján azt mondja (Székelyföld leírása VI. 88.), hogy 1077—1095 táján Töresvárat Sándor István nyerte el, utána felesége, Erzsébet oltalmazta, de fia a csángók elleni harcban elvesztette életét és várát is. Ez volna tehát a csángóinkra vonatkozó legrégebb adat, a melynek alapján Orbán később kún eredetűeknek mondja őket. — De minthogy a csíki székely krónikáról ma már kétségtelen, hogy XVIII. századi hamisítvány, Orbán Balásznak eredetükre vonatkozó véleménye csak pusztá vélemény, a melynek elfogadására a legesekélyebb ok se kényszerít.

Jerney János Keleti utazásában azt mondja a hétfalusi csángókról, hogy: „azon besenyők maradéki, kik II-ik András kir. az erdélyi szászok részére 1224-ben költ levelében említetnek. Praeter supradicta silvam Blacorum et Biseorum cum aquis usos communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eisdem contulimus; ut praefata gaudeant libertate, nulli inde servire teneantur.¹ E' sorok kéttelenné teszik besenyőknek és oláhoknak a' királyi földeken szászokkal együtt már akkoriban laktát: kikre nem mások- mint a' mondott hétfalusi csángó [így!] magyarokban ismerünk.“ (I. 120.). A Jerney idézte sorok, az igaz, kétségtelenné teszik, hogy abban az időben bizonyos erdőket együtt használtak a szászok, oláhok és besenyők, de sajnos, egy szóval se bizonyítják, hogy a hétfalusi csángók csakugyan e besenyők utódai.

Csángóink eredetére vonatkozólag történetíróink sorából tudtommal csak Jerney és Orbán nyilvánítottak véleményt. Minthogy azonban az ő állításuk semmiképen sem oszlatja el a csángók származását elfödő homályt, más úton kell megkísérelnünk a kérdés megvilágítását.

A legrégebb év, a melyre a hétfalu létezése visszavihető, az 1366. Ekkor kelt ugyanis a legrégebb hiteles oklevél, a mely

¹ Jerneyénél pontosabb szövegét lásd Zimmermann-Werner: Urkundenbuch I. 35.

e csángó falvak sorából Hosszufalut, Csernátfalut, Türköst és Zlanfalvát¹ említi.

1366-ban tehát már egészen bizonyosan megvoltak e csángó falvak, ha talán nem is mind a hét. De hogy mikor keletkeztek, arról a történettudomány — legalább ma még — egy betűnyi felvilágosítást sem adhat. De szerencsére még sem vagyunk minden segédeszköz híján a csángók történetének visszafelé való nyomozásában. Mert a hol az írott források alapján dolgozó történettudomány megtagadja szolgálatát, ott segítségünkre lehet a néprajz, s ha már ez sem kalauzolhat többé visszafelé, akkor még régebbi időkről is felderítheti a multak homályát a nyelvtudomány.

Orbán Balázs és mindazok, a kik az ő adatainak ismétlésére szorítkoznak, azt állítják, hogy a Krizbán, Apácán és Barcaújfaluban lakó barcasági magyarok és a hétfalusi csángók már a szászok beköltözése előtt is itt laktak a Barcaságban. Én ezt nem tartom valószínűnek, mert ellene szól II. Endrének 1211. évi ismeretes oklevele, a melylyel a Barcaságot a német lovagrendnek adományozza s a melyben azt mondja, hogy a Barcaság terra deserta et inhabitata, pusztta és lakatlan föld, és ellene szól Vilmos erdélyi püspöknek 1213. évi levele, a melyben a Barcaságra *költözendő* magyarok vagy székelyek dézmáját a maga részére tartja fenn. De ha e két oklevél tanúsága ellenére is meg lehetne engedni azt, hogy némi csekély számú magyarság esetleg már a szászok beköltözése előtt is nomadizálhatott a Barca síkságán, akkor talán a mai Barca-Újfalu s a közelében egykor létezett, de ma már elpusztult Komlós lakói lehetnének ezeknek utódai, mert ők, a többi barcasági magyar falvak lakóitól eltérően, sohasem voltak a törcsvári vár jobbágyai. Akárhogy is áll azonban e községek eredetének dolga: a hétfalusi csángókra nézve az a határozott

¹ Ez oklevelet először Orbán Balázs idézi (Székelyf. leírása VI. 89.) s egész terjedelmében először a Brassó városától kiadott „A törcsvári uradalom jogi állapotá” (Brassó, 1882) cz. munka I. sz. függeléke közli. Mindkét helyen *Zlanfalva* a negyedik község neve, de a sorrendből következőképpen kétségtelennek tartom, hogy ez csak hibás olvasás a helyes *Bachfalva*, az az a mai Bácsfalva helyett.

meggyőződése, hogy *csak a szászok beköltözése után telepedtek mai helyükre.*

Ezt az első pillanatra kissé merésznek látszó állítást csak egyetlenegy, de nézetem szerint döntő fontosságú tényvel tudom bizonyítani. Ez a döntő fontosságú tény az, hogy a hétfalusi csángóknak nem volt szántóföldjük, (vagy csak olyan kevés, hogy itt szóba sem jöhet) és évszázadok óta kénytelenek voltak két szomszédos szász községnek, Prázsmárnak és Szászhermány-nak fölös termőföldjét bérelni.¹ A Hétfalu telekkönyvi térképének megtekintésénél első pillanatra is feltűnik az embernek, hogy e váltságos földek szinte egészen a hétfalusi kertek aljáig nyúlnak s hogy rajtuk kívül alig-alig van a Hétfalunak valami kevés szántóföldje. Ezt a sajátságos körülményt lehetetlen más-képen magyarázni, mint úgy, hogy a csángók olyan időben kerültek ide, a mikor a művelhető föld már le volt foglalva s azért kénytelenek voltak a síkság szélén, szorosan a hegyek lábán meghúzódni. Mert azt csak nem lehet föltenni, hogy birtokba ne vették volna a Barczaságot, ezt a dúsan termő gazdátlan síkságot, hanem megelégedtek volna a köves házhelyekkel és hegyi legelőkkel, ha előbb lettek volna itt, mint a szászok! Még kevésbé hihető természetesen az, hogy önként átengedték volna a jövevény idegeneknek azt a termő földet, a melyet ők az első foglalás jogán birtak volna, ha már a szászok bejöve-tele előtt is itt lettek volna!

Hogy a telepedési viszonyokból lehet következtetni a telepedés sorrendjére, annak világos példája a hétfalusi csángóknak és oláhoknak egymáshoz való viszonya.

A Brassó városától kiadott Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt cz. gyűjteményben ki vannak adva többi közt a töresvári várnak XVI. századi számadásai is. E számadásokban évről-évre névszerint fel vannak sorolva az összes családok, a melyek a census ordinariust, azaz a rendes, pénzbeli évi adót

¹ Pürkerecz, Zajzon és Tatrang 1894-ben peres útra vitték e *taksás* v. *váltságos földek* ügyét és sikerült is elérniök annyit, hogy a királyi kuria 66 forintjával megválthatónak ítelt 676 holdat, a melyért eddig Prázsmárnak taksát fizettek. A többi négy község körülbelül 1200 hold megválthatása végett most akar pert indítani Szászhermány ellen.

fizették, de ezek sorában egyetlen egy oláh név se található, holott ma a Hétfalu lakosságának jókora része oláh. 1551 óta azonban találkozunk már oláh nevű emberekkel, a kik sertések makkoltatásáért fizetnek valami csekély adót. Ha ezt a két körülményt egybevetjük, arra a feltevésre kell jutnunk, hogy az oláhok pásztorokként kerültek Hétfaluba és csak jóval a csángók után telepedhettek le a községekben. S ime, ha az oláhoknak és a csángóknak a falvakban való elhelyezését vizsgáljuk, azt a meglepő tényt tapasztaljuk, hogy az oláhok következetesen a községnek csak a hegy oldalára eső szélén laknak.¹ Valamint tehát a szászok után jövő csángók a síkság szélére szorultak, azonképen a még későbbben települő oláh pásztorok már a hegyek oldalára szorultak.

De ha ez az analogia nem is támogatná olyan erősen az én feltevésemet, azt hiszem, hogy már maga a csángók földnélküli állapota is csak egyetlen egy magyarázatot enged meg. Azt, hogy csak akkor telepedtek le mai lakóhelyükre, mikor a szászok már birtokba vették volt az összes művelhető földet, vagyis az 1211. esztendő után valamikor. Hogy az 1211 és 1366 közötti, tehát körülbelül 150 évre terjedő időközben mikor, melyik esztendőben telepedtek le, ki telepítette őket ide s milyen czélből, arról egyelőre nem lehet tudni semmi bizonyosat. Legfőlebb sejteni lehetne, hogy tán II. Endre telepíthette őket ide 1225 után, a mikor a német lovagrendet kikergette a Barczaságból, vagy talán a tatárjárás után telepíthette őket ide IV. Béla, a közeli szorosok védelmére. Ez utóbbit tartom legvalószínűbbnek, mert a Hétfalu csángói később tudvalevőleg a német lovagrendtől épített töresvári vár jobbágyai voltak, tehát közelfekvő feltevés, hogy már eredetileg is határőrök gyanánt kerültek ide. De ez mind csak többé-kevésbé valószínű sejtélem és nem történelmi bizonyosság. Bizonyos én előttem csak az, a minek elfogadására a földbirtok viszonyok kényszerítenek, hogy később telepedtek mai lakóhelyükre, mint a szászok, tehát az 1211. év után.

¹ Ujabb idő óta egy-egy meggazdagodott oláhnak van persze már a csángók sorában is háza.

A szíves olvasó most bizonyára azt a kérdést veti fel, hogy vajjon honnan kerülhettek ezek a csángók — aránylag olyan későn — mai lakóhelyükre. Én azonban kénytelen vagyok az erre vonatkozó kutatást egyelőre felfüggeszteni, a míg rendre meg nem vizsgáltuk a többi csángó telepeket is.

Hogy a brassómezei Hétfalun kívül még a gyimesi sorsban és az oláhországi Moldovában is vannak csángók, azt mindenki tudja. De azt valószínűleg csak kevesen tudják, hogy még más vidékeken is emlegetnek egyes csángó telepeket. Cél-szerűbbnek találom, ha előbb ezeket a kevésbé ismeretes telepeket vizsgálom meg s csak azután térek rá a gyimesi és moldvai csángókra.

A teljesség kedvéért megemlíthetem először is azt, hogy itt Brassóban három megyebeli magyar községnek, Apácának, Krizbának és Barczaujfalunak lakóit újabban ugyan kezdik szintén csángóknak mondogatni, de bizonyára csak azért, mert több, mint negyedfél évszáz óta Brassó városának közös fennhatósága alatt élvén, jó és bal sorsban osztályosai voltak a hét-falusi csángóknak. Régibb korok írói és iratai tudtommal soha sem mondják őket csángóknak. S minthogy nyelvjárásuk sem egyezik a hétfalusi csángókéval, hanem igenis azon, az Olt balpartján fekvő, egykor Fehérmegyéhez tartozott községek nyelvjárásával, a melyeknek magyar lakossága — éppen nyelvjárásuk tanúsága szerint — a két Homoród vidékének székelysége köréből húzódott délkelet felé: kétségtelen, hogy e községekben nincsen semmi keresni valónk, a mikor csángó telepek után kutatunk.

Erdélyi tudós és papi körökben meglehetősen általánosan elterjedt vélemény, hogy a nagyküüllőmezei *Halmágy* és az udvarhelymezei *Zsombor* lakói is csángók. Azoknak mondják őket még Kriza János és Steuer János is, a székely nyelvjárásoknak mindeddig legérdemesebb kutatói. (Vadrózsák füg-geléke és Nyelvőr XXII. 345).

Vizsgáljuk meg e vélemény értékét. Nézzük meg, hogy vajjon lehet-e azt komoly okokkal támogatni vagy ezáfolni, vagy talán ez is csak olyan pusztá állítás, a melyet, ha tetszik, elhiszünk s ha nem tetszik, nem hiszünk? Minthogy ma se

Halmágy, se Zsombor lakói nem mondják magukat csángóknak, eleve természetesen inkább az utóbbira volna hajlandó az ember.

Az első lépés, a melyet Halmágy multjának megismerése érdekében teszünk, arra az eredményre vezet, hogy e községnek már 1211 előtt is léteznie kellett, mert már meg van említve II. Endre királynak azon oklevelében, a melylyel a Barczaságot a német lovagrendnek adományozza. Minthogy pedig a hétfalusi csángók csak 1211 után kerülhettek mai helyükre, nem nagyon valószínű, hogy a már 1211 előtt is meglevő Halmágy lakói szintén csángók volnának. Vagy viszont, ha a szászok bejövétele előtt már ott levő halmágyiak csakugyan csángók, hol voltak akkor a hétfalusi csángók a szászok barczasági telepedése előtt? Én úgy érzem, hogy Halmágnak 1211 előtt való létezése (a mi nem vonható kétségbe) és lakóinak csángó volta között ellenmondás van. A kérdés tisztázására nincsen más mód, minthogy elmegyünk Halmágyra és megfigyeljük, hogy milyen tanúságot tesz ez ügyben a nép nyelvjárása.

A halmágyi nyelvjárás a székely nyelvjárások sorába tartozik. Hangtani, alaktani és mondattani sajátosságainak legeslegnagyobb része a Székelyföldön is szerte hallható. Van azonban a halmágyi nép nyelvének négy olyan sajátossága is, a melyek nem általános székely vonások, hanem a Székelyföldnek csak bizonyos részein hallhatók. E négy sajátosság a következő: 1. Az *ö* hangnak a köznyelvitől eltérő azon használata, a melyet *ö-zésnek* szoktunk nevezni. Az az bizonyos esetekben (a melyeknek részletezése nem tartozik e helyre) *ö-t* ejtenek a köznyelvi *ë* helyén. Pl. *édés* helyett *édös*, *szeretém* helyett *szeretöm*, stb. 2. Köznyelvi *a* helyett rövid nyílt *ä* hangot ejtenek, ha a közvetlenül utána következő szótág magánhangzója *ä*. Pl. *anya*, de: *anyám*, *kapa*, de: *kápálni*, stb. 3. Bizonyos esetekben a hosszú *é*, *ó*, *ö* hangok helyett *ié*, *óó*, *öö* kettős hangzókat ejtenek. Pl. *tél* helyett *tiél*, *ajtó* helyett *ajtuó*, *verődik* helyett *verüődik* stb. 4. A többes 3. személyű birtokos személyrag *-ik*. Pl. *házuk*, *lovuk*, *kezüik* stb. helyett *házik*, *lovik*, *kezik*.

Ha már most e négy nyelvjárási sajátosság alapján azt a kérdést vetjük fel, hogy melyik székely nyelvjárás körébe tartozik Halmágy: képtelenek vagyunk e kérdésre felelni. Mert

van ugyan olyan székely nyelvjárás, a melynek jellemző vonása az *ö*-zés és az *a* használata — ilyen a Halmágyhoz legközelebb eső, tőle északra elhúzódó nyugati székely nyelvjárás — és van olyan is, a melynek jellemző vonása az *ie uó üö* kettős hangzónak és a többes 3. sz. birt. személyrag *-ik* alakjának használata — ilyen több keleti székely nyelvjárás, köztük a hétfalusi csángóké is — de olyan nyelvjárás, a melyben együttesen meg volna mind e négy felsorolt sajátosság, nincsen egy sem. Az egész magyar nyelvterületen Halmágy az egyedüli község, a melynek ilyen a nyelvjárása. Valóságos nyelvjárás-szigettel van tehát itt dolgunk. Nemcsak földrajzi tekintetben az, mert mindenfelől szász és oláh községektől van körülvéve és jókora távolságra esik az összefüggő székely nyelvterülettől, hanem nyelvészeti tekintetben is az, mert a falvak nagy csoportjára kiterjedő többi székely nyelvjárásokkal szemben itt egy kis falunak saját, külön nyelvjárása van.

Mi lehet e különös nyelvjárási jelenség oka?

Az én nézetem szerint csakis két, eredetileg különböző nyelvjárású néptörödéeknek a századok folyamán való összeolvadása magyarázhatja meg. És minden ellentét szépen elsimúl, ha fölteszszük, hogy Halmágynek eredetileg nyugati székely, de kevés számú vagy valamilyen okból megfogyatkozott lakosságának megerősítéséül 1211 után azon csángó családokat telepítették oda, a kik a művelhető föld hiánya miatt már el nem fértek a hétfalusi csángók mai lakóhelyén. Ugy látszik, e letelepülés halvány emléke a papi és tudós körökben elterjedt azon nézet, hogy a halmágyiak csángók, valamint a halmágyi nép körében máig is élő azon naiv hit, hogy a székelyek küldték őket ide, réges-régen, még mikor a szászok beköltöztek, hogy lessék meg, mit akarnak itt a szászok és mihez fognak.

Hogy két, eredetileg különböző nyelvjárási nép együvé költözködése idők folyamán a két nyelvjárás összeolvadása útján új nyelvjárás keletkezésére vezet, arra nézve a Nyelvőrben (XXXII. 563.) már bemutattam két érdekes esetet Maros-Torda vármegyéből és Csik vármegyéből és ugyanazt bizonyítja Zsombor példája is, a melyre ezennel áttérhetünk.

Említettem már, hogy nálunk nem ritkán hallható azon

állítás, hogy Zsombor magyar lakói csángók. Hozzátehetem most azt is, hogy értesülesem szerint az erdélyi szászok körében viszont az a nézet uralkodik, hogy a zomboriak elmagyarosodott szászok. Ennek a véleménynek bizonyára az az alapja, hogy Zsombor a régi időben nem tartozott sem a Székelyföldre, sem Fehérmegyéhez, hanem a szász Királyföldre. (Ennek mai napig látható következménye az, hogy a község lakossága ág. h. ev. vallású.) Én azonban nem tartom valószínűnek, hogy a zomboriak csakugyan elmagyarosodott szászok volnának. Nem tartom pedig azért, mert ebben az esetben Zsombor csakis a szomszédos homoródvidéki székelység hatása következtében magyarosodhatott volna meg, tehát nyelvjárásának teljesen olyanoknak kellene lennie, a milyen a két Homoród vidékéé. Már pedig e székely vidék nyelvében megvan ugyan az *ö-zés*, mint Zsomborban, de hiányzik belőle három olyan magyar nyelvjárási sajátosság, a mely Zsombor nyelvében megvan. Ha tehát a zomboriak — legalább túlnyomó nagy többségükben — nem lehetnek megmagyarosodott szászok, akkor magyaroknak kellett lenniök már akkor is, a mikor a Királyföldre telepedtek s a további kérdés már csak az, hogy honnan kerültek mai helyükre.

Zsombor nyelvének jellemző nyelvjárási sajátosságai az *ö-zés*, az *ä* használata, a többes 3. sz. birt. személyragnak *-ik* alakja és a szomszédos *sz* vagy *z* és *j* hangok helycseréje. Ez utóbbi azt jelenti, hogy pl. a régi *hoszjú* (ma: hosszú), *aszjú* (ma: asszú és aszú) helyett *hojszút*, *ajszút* mondanak, régi *vondozják* (ma: vondozzák), *hozja* (ma: hozza) stb. helyett *vondojszák*, *hojsza* stb. hallható.

Ha e nyelvjárási sajátosságok alapján meg akarjuk állapítani, hogy melyik székely nyelvjárás köréből telepedtek a zomboriak mai helyükre, ismét lehetetlenség előtt állunk. Mert nemcsak, hogy nem ismerünk eddig magyar nyelvjárást, a melyben egymás mellett meg volna e négy sajátosság, sőt ezek összes eddigi tapasztalataink szerint kizárják egymást s ha Zsomborban, ebben az egyetlen egy faluban mégis egymás mellett találjuk őket, akkor ezt ismét nem magyarázhatjuk másképen, mint úgy, hogy lakossága két különböző helyről került. Még pedig egyik része, melynek nyelvét eredetileg csak az *ö-zés* és az *ä* használata jellemezte, bizonyára a Keresztúr környékén élő

nyugati székelység köréből szakadt ide, másik része pedig, a mely a *hojszu*-féle alakokat és az-*ik* ragot hozta magával, a csiki székelység, vagy a hétfalusi csángóság sorából való. Mert e két sajtáság csak e kettőnek nyelvjárásában van meg. Mint-hogy pedig a zomboriak csángó voltának némi emléke nap-jainkig fenmaradt, valószínűbbnek látszik, hogy az utóbbiak sorából valók. Lehet, hogy éppen akkor kerültek Zsomborra, mikor a halmágyi csángók Halmágyra. S minthogy a hétfalusi csángókról tudjuk, hogy Töresvárának várjobbágyai voltak, talán nem egészen véletlen találkozás, hogy egykor a halmágyi dombon is vár állott,¹ Zsombornak pedig még ma is épen áll régi vára.

De még azt is valószínűvé tudom tenni, hogy ez a két különböző helyről való zombori telepedés nem egyszerre történt, hanem két különböző időben.

Pesty Frigyesnél (Eltűnt régi vármegyék, II. 47.) a következő érdekes adatot találtam: Sükösdí Gáspár a XVI. sz. elején... Sombor falu egy részének és egy kőhalmi ház birtokába erőszakkal behelyezkedett. A szászok ezért 1502. évben a királynál panaszt emeltek, de nem nagy eredménnyel, mert a pört 1506. évben ismételték. A Sükösdí-féle sombori birtokok vármegyei föld lettek és mai napig Fehérmegyéhez tartoznak.²

Nyilvánvaló dolog, hogy Sükösdí újonnan szerzett földbirtokát nem művelhette egymaga. Napszámosokat, mezei munkásokat se fogadhatott e célra, mert ilyenek abban az időben, ezen a vidéken nem voltak. Nem marad tehát egyéb feltevés, mint az, hogy Sükösdí a földműveléshez szükséges (régí vagy újonnan szerzett) jobbágyait máshonnan hozta új birtokára. Máshonnan azért, mert a Királyföldön lakó, szabad zomborinak nem lehetett oka Sükösdí jobbágyává állani. Én csak ezen okoskodás révén is kétségtelennek tartom, hogy Zsomborban a XVI. sz. első éveiben a Sükösdí-féle birtokszerzéssel kapcsolatban

¹ V. ö. II. Endre 1211. évi oklevelében is: *meta huius terrae incipit de indaginibus castri Almage*. Werner Zimmermann, I. 12.

² Pesty könyvének megjelenése idejében Zsombor e része valójában már nem tartozott Fehérmegyéhez, mert az 1876. évi megyerendezés alkalmával az egész községet Udvarhely megyéhez csatolták.

újabb telepedésnek is kellett történnie. A kételkedést azonban végleg eloszlatja az a körülmény, hogy Zsomborban a határnak és a falunak egy részét (lehet rajta vagy 30 ház) a nép még ma is *megyének* mondja. Ez nem vonatkozhatik másra, mint az egykor Sükösdí-féle birtokra és a rajta levő jobbágy telkekre, mert ezeket, mikor nemes ember kezére kerültek, természetesen Fehérmegyéhez csatolták. Sőt minthogy a Sükösdí-családnak kimutathatólag a kisküküllőmegyei Teremiben voltak ősi birtokaik, aligha hozhatta jobbágyait a messze Hétfaluból vagy akár Csíkmegyéből; sokkal valószínűbb, hogy az a csoport került vele Zsomborra, a mely nyelvjárásának tanúsága szerint a nyugati székelység köréből való. A kétféle települők régebbi rétegét tehát a csángó csoportban kell látnunk. Hogy milyen úton-módon került ez a csángó csoport a mai Zsombor helyére, azt el tudom magamnak képzelni s erre még vissza is fogok térni a csángó név magyarázata alkalmával, de hogy milyen úton-módon kerülhettek az első települők a szász Királyföld politikai kötelékébe, erre a nem kevésbé érdekes kérdésre, sajnos, még csak sejtelemmel se tudok válaszolni.

A Halmágyról és Zsomborról szállongó hit nyomában, hogy lakói csángók, megvizsgáltuk e két község nyelvjárását és határozott hétfalusi csángó sajtáságokat találtunk benne. Önkénytelenül felmerül most már az a kérdés, hogy találhatók-e a Székelyföld más vidékein is a Hétfaluéval megegyező nyelvjárási sajtáságok?

Igenis, találhatók.

A hétfalusi csángó nyelvjárás sajtáságaiból már megemlítettem az *ie, uó, üö* kettőshangzókat, a szomszédos *sz, v, z* és *j* hangok helycseréjét és a többes 3. sz. birt. személyragnak *-ik* alakját. De ezt a nyelvjárást nemcsak ezek a sajtáságok jellemzik, a melyek a csángóknak más eredetű lakossággal való vegyülése daczára Halmágyon és Zsomborban máig is fennmaradtak, hanem jellemzi még az is, hogy a *-val, -vel* rag *v*-je nem hasonúl a megelőző mássalhangzóhoz. Tehát pl. *kézvel, házval* hallható a köznyelvi *kézzel, házzal* helyett. És van nyoma annak is, hogy az *a* hang megelőző *á* hatása alatt *o*-vá változik. Az idősebb nemzedék nyelvében pl. *lába* helyett *lábo, jár-*

tam helyett *jártom*, *másnak* helyett *másnok* stb. hallható még ma is. Mikor pedig a csíki székely nyelvjárás tanulmányozása kedvéért faluról-falura vándorolva, bejártam egész Csikmegyét, azt találtam, hogy ez az öt nyelvjárási sajtáság egytől-egyig megvan a csíki községeknek egy Szereda körül elterülő összefüggő csoportjában is. E községek a következők: Menaság (Potyond tizeddel), M.-Ujfalu, Szentgyörgy, Bánkfalva (Kotormány tizeddel), Szentkirály (Kencseszeg és Poklondfalva tizedekkel), Zsögöd, Taplocza, Várdotfalva, Csobotfalva, Pálfalva, Csomortán, Szentlélek és Mindszent. Közéjük tartozott eredetileg bizonyára Csíkszereda is, de eredeti nyelvjárása városi jellege miatt ma már nem észlelhető zavartalanul.

Mint hogy az a feltevés, hogy mind e nyelvjárási sajtások egymástól függetlenül is kifejlődhetnek egyrészt e csíki községek, másrészt a hétfalusi csángók nyelvében, teljes lehetlenség: e feltűnő megegyezés csakis a két csoport őseinek egykori együttéléséből, egy törzshöz tartozásából magyarázható. Habár tehát az előbb felsorolt csíki községek lakóit tudtommal se ma nem mondják, se régebben nem mondták csángóknak, azért ők és a hétfalusi csángók minden bizonynyal olyan édes atyafiak, akiknek ősei valamikor elszakadtak egymástól; olyan régen, hogy már meg is feledkeztek a rokonságról.

Ebből valaki már most könnyen azt következtethetné, hogy a csángók tulajdonképen nem egyebek, mint csíki székelyek.

Az én nézetem más. Nem hiszem, hogy a csángók csíki székelyek volnának, mert jó okaim vannak annak állítására, hogy eredetileg az említett csikmegyei községek lakosai sem voltak csíki székelyek, hanem csak az idők folyamán váltak azzá. Ezt a meggyőződést ismét nyelvjárásuk és földbirtokviszonyaik vizsgálása ébresztette bennem. Azt tapasztaltam ugyanis, hogy az a csíki székelység, amely az említett 13 községtől délre és északra lakik, másféle, az előbbiektől határozottan eltérő nyelvjárást beszél; a 13 község tehát közbeékelődött és elválasztotta egymástól a Szentkirálytól délre és Taploczától északra lakó, egyforma nyelvjárást beszélő, tehát ugyanegy törzshöz tartozó székelységet. De vajjon a kétféle nyelvjárású

csíki székelyek közül melyik csoport volt a régibb, az első foglaló. Az-e, amely az alsíki és felsíki termékeny síkságot foglalta le magának, vagy az, amely a hegyek közé, szűk völgyekbe, hegyoldalokra, vagy legjobb esetben a két termékeny síkság szélére szorult?

A gazdaságtörténelmi kutatás számos analog eset vizsgálatából már rég megállapította, hogy eltérő nyelvjárás és eltérő földrajzi elhelyezkedés találkozó esetében mindig az a csoport a későbbi települő, a melynek már csak a rosszabb föld jutott. S ha az érdeklődő olvasó előveszi a táborkari térképet, vagy bár Csikmegyének a Pallas-lexikonban található térképét és elfogulatlanul vizsgálja a szóbanforgó 13 község fekvését: bizonyára ő sem juthat más eredményre.

De ha sikerült kideríteni, hogy a csángók és a Csíkszereda körül fekvő néhány község lakói eredetileg egy törzshöz tartoztak, s hogy csak aránylag későn kerültek mai helyükre, mindenesetre a csíki székelyek és a barezasági szászok letelepedése után: nem lehetne-e talán azt is megállapítani, hogy honnan kerültek ide, hol volt előbbi lakóhelyük?

Tavaly még nem mertem volna e kérdésre semmiféle választ sem adni, de most, hogy a múlt nyáron személyes tapasztalatból megismerhettem a Háromszék megye keleti síkságán fekvő községek nyelvjárását: egészen világos előttem a dolog. Azt találtam ugyanis, hogy e nagy kiterjedésű és fölötte termékeny síkság székely lakossága háromféle nyelvjárást beszél. Az északkeleti sarkában Esztelnek körül fekvő községek nyelvjárásának legjellemzőbb sajátága a kettőshangzók teljes hiánya, az északnyugati sarkában, Peselnek körül fekvő községek nyelvét az *êi, ôu, ôü* kettőshangzók használata jellemzi, a községek harmadik és legnagyobb csoportja pedig a már ismeretes *îé, úó, üö* kettőshangzókat ejti. Ha elindulunk Rétyből és Egerpatak, Kisborosnyó, Feldoboly, Zágon, Papolecz, Kőrös, Kovászna, Páva, Zabola, Haraly, Gelence, Hilib, Ozdola, Szentkatolna, Csernáton, Albis, Dálnok, Maksa, Eresztevény községeken át visszatérünk Rétyre, akkor bekerítettük a községeknek azon nagy csoportját, a melyen belül mindenütt ejtik az *îé, úó, üö* kettőshangzókat. Lehetséges, hogy Rétytől nyugatra is van még egy

néhány község, a melynek ilyen a hangzórendszere, de az bizonyos, hogy a nyugati medenceze belsejében, a sepsi járás sík vidékén, tehát Kőkös, Szotyor, Kilyén, Sepsiszentgyörgy, Árkos tájékán már ismét más nyelvjárás dívik. (E két különböző nyelvjárásnak érintkező határát még eddig nem volt alkalmam pontosan megállapítani.) Az így elhatárolt csoportnak nyelvjárásában azonban nemesak az *ié*, *úó*, *űő* kettőshangzók közösek a hétfalusi csángó nyelvjárással, hanem megtaláljuk itt az összes nyelvi jelenségeket, a melyeket előbb a hétfalusi csángó nyelvjárás sajátos vonásai gyanánt felsoroltam. Kivételt csak a *hojszu*-féle alakok tesznek, a melyeknek e vidéken már semmi nyomát sem találtam, de viszont fölmerül itt egy új nyelvjárású sajátosság, a melyet eddig még sehol se találtam meg a Székelyföldön, a *-va*, *-ve* határozó ragnak *-val*, *-vel* alakja. Tehát pl. köznyelvi *adva*, *ütve*, *kérve* helyett azt mondják: *adval*, *ütvel*, *kérvel*. A többi nyelvjárású sajátosságok egyezése mellett azonban e két eltérés nem akadályozhat meg abban, hogy e községeknek és a már tárgyalt csángó telepeknek nyelvjárását egységesnek ne tartsuk, mert a nyelvjárások életére vonatkozólag eddig tett tudományos megfigyelések teljesen feljogosítanak annak föltevésére, hogy a *hojszu*-féle alakok valamikor itt is divatban voltak s csak a legutóbbi 2—3 század folyamán avúltak ki, valamiként a *-va*, *-ve* ragnak valamikor az erdélyi csángó telepeken is *-val*, *-vel*-nek kellett hangzania.

A mint múlt nyáron faluról-falura vándorolva bejártam Háromszék megyének ezt a keleti síkságát és számbavettem a lakosság nyelvjárásából és az egy nyelvjárást beszélő csoportok földrajzi elhelyezkedéséből meríthető tanulságokat, mindjobban kialakult bennem az a meggyőződés, hogy a csángók eredetének megmagyarázása czéljából nem kell elkalandoznunk se a kúnokhoz, se a bessenyőkhöz, se semmiféle rokon vagy nem rokon régi néptörzshöz, csak ide kellett jönnünk a Székelyföldre, Háromszéknek e keleti síkságára. A hely színén szerzett tapasztalataim s a történeti irodalom idevágó gyér adatai alapján a következő meggyőződésre jutottam.

Háromszék megyének a rétyi szoros által összekapcsolt két síkságán már tanyázott a székelységnek egy csekély számú

csoportja, a mikor megérkezett az a jóval nagyobb számú csoport, a melynek a keleti síkság volt szánva települő helyül. A már ott levő székelység tehát észak felé húzódott, a mai kézdi járás felső részébe, hogy helyet csináljon az utánuk jövőeknek s így elszakadt földrajzilag azon társaitól, a kik a sepsi járás sík vidékein maradtak s máig is ott laknak. De az újonnan érkezettek csoportja olyan nagy volt, hogy — tekintve az akkori extensiv gazdálkodást — el nem férhetett, azaz meg nem élhetett volna a síkságnak ilyen módon szabaddá vált, a mai Kézdivásárhelytől délre fekvő részén s azért néhány falura való család számára Csík megyében szorítottak helyet, más csoport számára a Barezaság délkeleti szélén, sőt két kisebb csoport elkerült a jókora távolban levő Halmágyra s a szász Királyföldön levő mai Zsomborra is. Hogy ez a megoszlás rögtön történt-e, mindjárt a legelső település alkalmával, vagy csak hosszabb-rövidebb idő múlva, a mikor a helynek szűk volta kitűnt, s hogy tervszerűen történt-e ez a kitelepülés, mintegy hatósági intézkedésre, vagy pedig rendszertelenül, az egyes csapatok kénye-kedve szerint: az erre a két kérdésre adandó feleletől egyelőre még tartózkodom.¹

¹ Abból a körülményből, hogy V. István a XIII. sz. közepe táján a kézdi székelyek egy részét az Aranyos mellékére telepítette, valószínűleg arra kell következtetnünk, hogy a Kézdivásárhelytől északra húzódott régebbi székely csoportnak is szűk volt a hely. S ha megfontoljuk azt, hogy 1. a kézdi szék egy része, t. i. Szárazpatak, Peselnek, Volál, Karatna, Kanta és Szentlélek fele, később már nem tartozott a Székelyföldre, hanem *megyei* terület volt, s mint ilyen Felső-Fehér vármegyéhez csatoltatott, 2. a községeknek *éi, őy, őü* kettőshangzókkal jellemző nyelvjárása mai napig is határozottan különbözik délkeleti székely szomszédainak nyelvjárásától és 3. Szárazpatakról biztosan tudjuk, hogy 1324-ben besenyők lakták (v. ö. Sz. O.-T. I. 39., 40. l.), kínálva kínálkozik az a magyarázat, hogy ama bizonyos kézdi székelyek innen költözködtek el az Aranyos mellékére, hogy helyükbe kevesebb igényű, vagy csekélyebb számú bessenyők kerültek, hogy e terület éppen azért lett megyei föld, mert új lakói nem székelyek, hanem bessenyők voltak, s hogy végül e községek nyelvjárásának eltérő volta is bessenyő eredetükben leli okát.

Minthogy az Aranyos melléki kézdi székely eredetű községek neveit ismerjük (v. ö. Sz. O.-T. I. 27), elsőrendű érdekességű nyelvészeti feladat volna mai nyelvjárásuk tanulmányozása és a mai kézdi nyelvjárással való összehasonlítása. Ez az összehasonlítás nemcsak azt mutatná meg, hogy 650

Azenban még itt kellene válaszolnom arra a kérdésre, hogy mikor került ez a nagy székely csoport e keleti síkságra.

Mikor Meitzen Károly, a hírneves német agrárkutató, az erdélyi szászok telepedési viszonyainak tanulmányozása czéljából nálunk járt, ellátogatott a Székelyföldre is. Több vidéken megvizsgálta néhány község telekkönyvi térképét, és egyebek közt arra az érdekes tapasztalatra is jutott, hogy a falunak és a határnak elrendezése tekintetében lényeges különbség van Csík és Háromszék között. Háromszék megye déli felén a székely falvak a német lovagrend barcasági telepeinek mintája szerint vannak alapítva s ebből egészen helyesen azt következteti, hogy a székely falvak csak a szászok telepedése után keletkezettek. (Korrespondenzblatt für ss. Landeskunde 19: 139. l.). De ez aztán minden, amit é székely csoport telepedési idejének meghatározása végett felhozhatnék. Mert nálunk, sajnos, még nem akadt senki, aki Meitzen kutatásait folytatta és az egész Székelyföldre kiterjesztette volna. Pedig ha valahol, akkor itt igaz az, hogy *periculum in mora!* Mert az egyre haladó tagosítás végképen megfoszt azon tanulságoktól, amelyeket a székely községek telek- és határrendszere a székelység letelepedésének történetére nézve esetleg szolgáltatathatna.

Igaz, hogy e községeknek szász minta szerint való elrendezése még nem bizonyítja föltétlenül, hogy a lakosság is csak akkor került Háromszékre, mert hiszen nomadizálhattak itt esetleg már századok óta, mielőtt talvakban letelepedtek és az állattenyésztésről áttértek a földművelésre, de már nagyfontosságú adat az, hogy Karácsonyi János szerint is csak 1211 után kerültek Háromszékre a mai háromszéki székelyek. Nem tudom ugyan, hogy minő alapon jutott ő erre az eredményre, mert december 5-én tartott akadémiai felolvasását most, mikor e sorokat írom, még csak a napilapok rövid kivonatából ismeremde ez az eredmény teljesen megfelel annak, amelyre én a hétfalusi csángókra vonatkozólag jutottam, hogy t. i. ők is csak 1211 után kerülhettek mai helyükre.

HORGER ANTAL.

esztendő óta mennyit változott mindegyik, hanem föltötte becses felvilágosítással szolgálhatna nyelvjárásaink változásának gyorsaságáról, vagy lassúságáról is.